

Derleme Makale / Review Article

NEOLİBERALİZMİN SİYASAL, YÖNETİMSEL VE TOPLUMSAL OLANA ETKİLERİ

Gülise GÖKCE*
Orhan GÖKCE**

ÖZ

Yeni bir yönetim tarzı olarak neoliberalizm, toplumsal yaşamın tüm alanlarına sirayet ederek onu pazar mantığına göre yeniden düzenleme, her şeyi ve herkesi “homo oeconomicus” suretinde yeni baştan inşa etme yolunda hızla ilerlemektedir. 21. yüzyılın başından itibaren küresel düzeyde yaşanan mali ya da ekonomik krizler ve en son tüm dünyayı kasıp kavuran Covid-19 salgını, bir yönetim tarzı, ekonomi politikası ve akıl düzeni olan neoliberalizmin sorgulanmasına ve yeni arayışlara yol açmıştır. Ancak şimdiye kadarki krizler neoliberalizmin bir alternatifini ortaya çıkaramamış, aksine neoliberalizmin şekil değiştirerek, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayacak şekilde etki alanını genişleterek ve daha da güçlenerek yoluna devam etmesini sağlamıştır. Neoliberalizmin bir yönetim aklı olarak siyasal, yönetsel ve toplumsal olan üzerinde ne gibi sonuçlar doğurduğu sorusu şimdiye kadar bütüncül bir perspektiften ele alınıp tartışılmamıştır. Bu çalışma, neoliberal yönetim tarzının bir dünya görüşü olarak tam olarak ne olduğu, nasıl bir siyasal ve toplumsal olan öngördüğü, bunun olası sonuçlarının neler olabileceği ve bunların nasıl yönetilebileceği gibi soruları tartışmayı amaçlamaktadır. Bu sorular, neoliberal devlet ve toplum konularında çalışmaları bulunan düşünürlerin görüşlerinden yararlanılarak cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bu çalışma bir literatür çalışması niteliğindedir. Tartışma, gelinen noktada devlet ile neoliberalizm arasında sembiyotik bir ilişkinin söz konusu olduğuna, başka bir deyişle, devletin varlığını sürdürebilmesi için neoliberalizme, aynı şekilde neoliberalizmin de sosyal yaşamın tüm alanlarının en ince noktaları üzerinde kontrol gücünü elinde tutan etkin ve kapasitesi gelişmiş bir devlete ihtiyacı olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Devlet, Toplum, Yönetimsellik, Homo Oeconomicus

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ggokce@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3162-0144

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ogokce@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3095-8466

THE EFFECTS OF NEOLIBERALISM ON THE POLITICAL, ADMINISTRATIVE AND SOCIETAL STRUCTURES

ABSTRACT

Neoliberalism as a new administration style rapidly moving towards to address all areas of social life by reorganizing it via market logic, reconstructing everything and everyone in the form of “homo oeconomicus”. Global financial crises since the beginning of the century, and most recently the pandemic that has ravaged the entire world, have led to the questioning of neoliberalism as a governance style, economic policy, and logic and led to new searches. However, the crises so far have failed to reveal an alternative to neoliberalism. On the contrary, the crises have allowed neoliberalism to continue its path by changing shape, expanding its sphere of influence to cover all areas of social life, and becoming influential. As an administration logic, what consequences of neoliberalism has on the political, administrative, and social structures have not been addressed from a holistic perspective. This study aims to address the questions like as a worldview what exactly neoliberal management logic is, what kind of political and social structures it envisages and what possible consequences it may have, and how it can be managed. Certain questions are tried to answer via the works of scholars who have worked on neoliberal state and society. In this context, it is a literature study. The discussion indicates that a symbiotic relationship emerges between the state and neoliberalism, in other words, to continue to exist the state needs neoliberalism, as well as neoliberalism, needs an effective and capable state that retains control over all spheres of social life.

Key Words: *Neoliberalism, State, Society, Governmentality, Homo Oeconomicus*

GİRİŞ

Küreselleşmenin ana saç ayaklarını oluşturan neoliberalizm ile yönetişimin şekillendirdiği zamanın ruhu devletten bireye hayatın her alanının yani devletin, toplumun, siyasetin, yönetimin, hukukun vb. ekonomikleştirilmesi ya da piyasa tarafından düzenlenmesi yönündedir. Neoliberalizm, devleti, toplumu ve bireyi “ekonomikleştirirken” kökten dönüştürmektedir de. Bu sürecin hem toplumsal hem kurumsal hem de bireysel düzeyde ciddi olumsuz etkilere yol açtığı çok sık dillendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda neoliberalizmin devleti yok ettiği, toplumsal birlikteliği tahrip ettiği ve toplumda eşitsizliği derinleştirdiği, hükümet içinde şirketlerin nüfuzunu sürekli arttırdığı, toplumu ve ekonomiyi tahrip ederek istikrarsızlaştırdığı, yoksulluk ve şiddeti körüklediği, bireyin sosyal bağlarını kopararak yalnızlaştırdığı ve ruhunu sömürerek tükenişine yol açtığı, siyasal olanı pazar mantığına göre şekillendirerek yozlaştırdığı, demokrasinin içini boşalttığı, bilginin, düşüncenin ve öğretimin değerini azalttığı gibi eleştiriler sıklıkla gündeme getirilmektedir.

2008 yılında kapitalizmin merkezinde yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan mali kriz, bir yönetişim tarzı, ekonomi politikası ve akıl düzeni olan neoliberalizmin sorgulanmasına ve yeni arayışlara yol açmıştır. Ancak bu kriz neoliberalizmin bir alternatifini ortaya çıkaramamış, aksine neoliberalizmin şekil değiştirerek ve etki alanını genişleterek yoluna devam etmesini sağlamıştır. 2019’un sonuna doğru Çin’de ortaya çıkan ve 2020’nin ilk çeyreğinde tüm dünyaya yayılan koronavirüs salgını ile mücadelede devletlerin rolünün artmış olması bazı kesimlerce biraz aceleci bir şekilde *neoliberalizmin ölümünün* ilanı için bir vesile olarak görülmüştür. Bunun da çok gerçekçi bir tahmin olmadığı ilerleyen süreçte anlaşılmıştır. Aslında neoliberalizm bazı sorunlarla karşı karşıya olsa da yerine konabilecek henüz kapsayıcı bir yönetim tarzı, akıl yürütme biçimi ufukta gözükmemektedir. Ayrıca neoliberalizmin şimdiki kadar karşılaştığı krizlerden şekil değiştirerek ve hatta güçlenerek çıktığı dikkate alınırsa, gelecekte de sosyal yaşamın tüm boyutlarını kapsayacak şekilde genişleyerek varlığını ve etkisini sürdüreceğini varsaymak daha doğru bir yaklaşım gibi gözükmemektedir.

Bu çalışmada, siyasal olanı “ekonomikleştirmesi” (Çalışkan ve Callon, 2009; Brown, 2018) ile birlikte devleti, toplumu ve bireyi dönüştüren yani her şeyi ve herkesi “homo oeconomicus” suretinde yeni baştan inşa eden neoliberalizmin

bir dünya görüşü (weltanschauung) olarak tam olarak ne olduğu, nasıl bir siyasal ve toplumsal olan öngördüğü ve bunun olası sonuçlarının neler olabileceği ve bunların nasıl yönetilebileceği soruları ele alıp irdelenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda mevcut literatürden hareketle şu varsayımlara cevap aranmaktadır. Bunlar:

1) Neoliberalizm, öncelikle ekonomik değil, bilhassa siyasal ve sosyo-kültürel bir projedir. Neoliberalizm, devlet-piyasa-toplum-birey ilişkisini piyasa mantığına göre yeniden inşa ederken, devleti başat aktör olarak konumlandırmaktadır.

2) Neoliberalizm, bürokratik sahada “siyasi koordinatların sağ elden sol ele” kaymasını içermekte ve Janus başlı bir hibrit devlet barındırmaktadır.

3) Neoliberalizm, katılımcı bir demokrasi anlayışını savunduğunu iddia etmektedir. Ancak gerçekte siyasal hayatın normatif biçimde ekonomikleştirilmesi ve herkesin ve her şeyin homo oeconomicus suretinde yeni baştan inşa edilmesi ile birlikte demokrasinin içi boşalmakta, özgürlük, adalet, bilgi, düşünce, eğitim-öğretim değer kaybına uğramakta, iktidar merkezleşmekte ve toplum disiplin toplumundan kontrol toplumuna dönüşmektedir. Bu varsayımların yeni ve bizim keşfimiz olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bunların bazıları hakkında o kadar çok yazı vardır ki, yeni bir yazıya hiç ihtiyaç yoktur. Ancak bunlar bütüncül bir perspektiften birbiriyle ilişkilendirilerek henüz irdelenmiş değildir. Bu çalışma bu üç varsayımı birbiriyle ilişkilendirerek ele almaya çalışmaktadır. Bu varsayımlara geçmeden neoliberalizmin nasıl tanımlandığına ilişkin mevcut literatüre genel bir göz atılmaktadır.

1. NEOLİBERALİZMİN ANA FELSEFESİ

Neoliberalizm konusunda uluslararası ve ulusal düzeyde çok sayıda yayın mevcuttur. Bu nedenle burada neoliberalizmin tarihsel gelişim süreci ele alınıp irdelenmeyecek, yalnızca tanım ve kavrama ilişkin bazı bilgi aktarımıyla yetinilecektir. Neoliberalizme ilişkin genel kanaat, 1970’li yılların başında dünyada yaşanan ekonomik krizin devlet krizi olarak tanımlanmasıyla birlikte tüm sorunların ve kötülüklerin kaynağı olarak müdahaleci devletin görülmesi sonrası devlet reformlarını şekillendiren baskın bir ideolojiye dönüştüğü ve hızla yayıldığı yönündedir. Kısaca, neoliberalizm, toplumsal yaşamı bir “ekonomikleştirme” (Çalışkan ve Callon, 2009) süreci hem devleti hem toplumu hem de özneyi pazar

mantığına göre yeniden inşa etme pratiğidir. Nitekim Brown (2018), neoliberalizmi bir ekonomi politikası, yönetim tarzı ve akıl düzeni, kısaca sosyal yaşamın tüm alanlarının ekonomikleştirilmesi olarak nitelendirir (2018:21) ve devam eder: Gerek devletler gerekse şirketler için öncelikli olan rekabet konusu, hisse veya kredi notudur. Bu noktada iktidarın davranış tarzı ile firmaların davranış tarzı temelde özdeştir artık (Brown, 2018: 30-31).

Neoliberalizm konusunda siyaset ve toplum bilimi alanında önde gelen pek çok düşünürün tanım ya da görüşleri mevcuttur. Resmin tamamlanması açısından aşağıda kısaca bunlara da yer verilmektedir. Harvey (2007) neoliberalizmin öncelikle bir “politik-ekonomik pratikler” teorisi olduğunu ve bu süreçte devletin rolünün “bu pratiklere uygun bir çerçeve yaratıp sonra o çerçeveyi korumak” (2007:10) olduğunu belirtmektedir. Jessop (2016) neoliberalizmi, “piyasa mantığını ve aktörlerinin etkinlik alanını sosyal yaşamın tüm alanlarına yaymayı amaçlayan siyasi, sosyo-kültürel bir proje ya da devleti kullanarak vatandaşlarına piyasanın davranış kalıplarını benimsetmeye çalışan asimetrik bir düzenleme mekanizması” şeklinde tanımlamaktadır (Jessop, 2016b:149). Bourdieu (1998) da benzer şekilde neoliberalizmi, devletin, toplumun ve bireyin pazar mantığına göre yeniden düzenlenmesine ve bu süreçte neoliberalizmin bir yönetim biçimi olarak yayılmasına engel teşkil edecek tüm kurumların işlevsiz hale getirilmesine yönelik bir proje olarak tanımlamaktadır. Foucault (2015) ise neoliberalizmi “yeni bir hakikat rejimi” ve insanların “homo oeconomicus” a yani girişim ve yatırım sermayesinin bir araya gelmesinden oluşan finansallaşmış insan sermayesi figürüne dönüştürülmesinin yeni bir yolu olarak nitelendirmektedir (2015:111). Foucault’nun düşüncesinde “hakikat tarihseldir” ve insanların mantalitesi, bakış açısını belirleyen belli iktidar ilişkileri çerçevesinde oluşur. Dardot ve Laval’a (2012 ve 2013) göre de neoliberalizm bir ideoloji ya da belli kesimlerce uygulanan bir politika olmanın ötesinde “*düpedüz varolma biçimimizdir* – kendimizi nasıl idare etmeye, başkalarıyla ve kendimizle nasıl bir ilişki kurmaya yönlendirildiğimizdir” (2013:3). Brown (2018) açısından da neoliberalizm, kendine özgü normatif bir akıl ve özne üretim tarzı, “davranış yönetimi” ve “değerlendirme şemasıdır” (2018:56). Dolayısıyla neoliberalizm yaşamın her alanına sirayet ederek insanların düşünme ve davranma biçimlerini belirleyen bir *yönetimsellik* ile işlemektedir (Dardot ve Laval, 2013; Lorey, 2013).

Kısaca; Neoliberalizm, devlet-toplum-birey ilişkisinin piyasanın ilkelerine göre yeniden düzenlenmesini ya da dönüştürülmesini hedefleyen kapsamlı ve bütünsel bir proje, hatta belli bir yaşam normudur. Bu norm, toplumsal yaşamın tüm alanlarını göre piyasa modeline göre yeniden yapılandırmakta ve bu çerçevede birey dahil her şeyi dönüştürmektedir. Bu bağlamda neoliberalizm ne geçici bir ideoloji ne de bir ekonomi politikasıdır; bilakis o artık “yaşama, hissetme ve düşünme biçimimiz”dir (Dardot ve Leval, 2012:1). Başka bir deyişle, neoliberalizm siyasal olanı ekonomikleştirerek hem devletin hem toplumun hem de bireyin zihin yapısını, düşünce biçimini ve eylemlerini yeniden yapılandırarak örgütlemektedir. Bu bağlamda Dardot ve Leval (2012) neoliberalizmi özgün kılan şeyin, “yönetimselliğin sınırları”na dair getirilen yeni anlayış olduğunu belirtmektedirler. Foucault tarafından geliştirilip dolaşıma sokulan ve düşüncesinde “anahtar terim” (Allen, 1991:431) olan “yönetimsellik” kavramı aynı zamanda devletin önemi ve etkisi ile ilgilidir. Bu da bizi ilk varsayımımızı tartışmaya yönlendirir.

2. NEOLİBERALİZMİN DEVLET MODELİ

Devlet ile neoliberalizm ilişkisi ele alınırken son yıllarda sıklıkla Foucault’nun “yönetimsellik” kavramına gönderme yapılmaktadır. Bu nedenle bu ilişki burada da Foucault’nun yönetimsellik kavramı temelinde açıklanmaya çalışılmaktadır.

Foucault, 1970’lerde yaşanan ekonomik krizin sadece bir ekonomik kriz değil, kapsamlı bir devlet ya da yönetim krizi olduğu görüşündedir (2016:61). Bu çerçevede Foucault, neoliberalizm ile yoğun bir biçimde meşgul olmaya başlamıştır. Foucault’ya göre neoliberalizmin siyaset pahasına piyasanın egemenliği olarak nitelendirilmesi eksiktir. Piyasa mantığının bir yönetim rasyonalitesi olarak yayılması, bizzat neoliberalizmin politik stratejisinin bir parçasıdır. Dolayısıyla piyasalaşmış politika da bir politik programdır. Bu da politik olanın sonu değil politik olanın topyekûn dönüşümü, yani devletin tüm kurum ve kuruluşlarıyla piyasa mantığına göre yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir. Klasik liberalizmde olduğu gibi devlet, piyasa özgürlüğünü gözetmez; aksine piyasanın kendisi neoliberalizmde devletin düzenleyici ve yönlendirici ilkesi haline gelmiştir. Bu dönüşümü Foucault “yönetimsellik” olarak nitelendirir. Foucault’ya göre devletin yönetimselleşmesi özellikle tuzaklı bir fenomen olsa da yine de devlet bu yönetimsellik sayesinde varlığını sürdürmektedir. Çünkü yönetimsellik neyin devlete ilişkin, neyin bağlı olup olmayacağını ve neyin

kamusal neyin özel olacağını belirlemeyi sağlamaktadır ve devlet de ancak genel yönetimsellik mekanizmalarından hareketle anlaşılabilir (Foucault, 2016:98-99). Peki, yönetimsellik tam olarak neyi ifade etmektedir?

Foucault yönetimsellik ile yeni bir yönetsel anlayışın nasıl ortaya çıktığına ve bu kapsamda disiplin ve normalleştirme sorunlarına odaklanır (Oksala, 2012:171). Aslında söz konusu olan tahakkümün meşrulaştırılması ya da zor kullanmanın gizlenmesidir. Başka bir deyişle, yönetimsellik, “bir devletin bireylerin ruhlarına ‘işleme’ rasyonalitelerini oluşturan” (Tekelioğlu, 1999: 148) belirli stratejilere gönderme yapar. Dolayısıyla modern toplumlarda “yönetme sanatı”, -Foucault bu kavramı da yönetimsellik ile eşdeğer anlamda kullanmaktadır-, bireyin kendi kendini uysallaştırma, disipline ve kontrol etme teknikleri ile ilgilidir (Revel, 2012; Lorey, 2013;).

Foucault yönetimsellik kavramını, liberal devletin bir yandan akıl yürütmeyi, kendini temsil etmeyi, yönetme tarzını, öte yandan devlet-ekonomi ilişkisindeki önemli bir tarihsel değişimi adlandırmak için kullandığı görülmektedir. Brown’un ifadesiyle bu, “ya bunu yapacaksın ya da ölürsün” kipinden “davranış yönetimi” aracılığıyla “böyle yaşayacaksın” yönetim tarzına doğru bir kaymadır. Bir başka deyişle, yönetimsellik, belli özneleri hedef alan emir ve ceza iktidarından, nüfusları “belli bir mesafeden” idare etme ve zorlama iktidarına doğru geçişi nitelendirir (Brown, 2018:136; 2016a:253). Kısaca, Foucault’da yönetimsellik, mikro iktidar ile makro iktidarı birleştirerek aralarındaki ayırımı ortadan kaldırır ve iktidar ilişkilerinin devlet ile sınırlı olmadığına, aksine toplumsal yaşamın tüm alanlarını kuşattığına dikkat çeker (Özpolat, 2016). Bu açıdan Foucault bu kavramını kendisine yöneltilen devletin önemini ve etkisini dikkate almadığı yönündeki Marksist eleştirilere de bir cevap olarak da okumak mümkündür (Gordon, 1999; Lemke, 2007). O’na göre yönetim devletin bir aracı olmaktan ziyade devletin kendisi bir yönetme biçimidir (Foucault, 2007: 48). Devlet artık sadece bir kurum olarak değil, bir söylem, pratikler topluluğu dönüşümü olarak anlaşılmaktadır.

Jessop (2016), bizzat devlet tarafından oluşturulup kurgulanan yönetimsellik anlayışının devletin altyapısal iktidarını genişletmeye ve böylece gücünü arttırmasına hizmet ettiğini belirtmektedir (2016b:179). Bu açıdan da Jessop’a göre devlet olmadan neoliberalizmin gelişmesi ve dünyada başat söylem ve proje haline gelmesi mümkün değildir (2016b:134).

Neoliberal yönetimselliğin bir başka özelliği de bireylere “kendi kendisinin şirketi” ya da “kendisinin girişimcisi” olarak yaklaşmasıdır (Brown, 2018:116). Refah devleti müdahalesinin yok olması, devlet aygıtlarının yönetsel kapasitelerinin “sorumlu” bireylere aktarılması ile eşzamanlı gerçekleşmektedir (Eser, 2005:162). Böylece her birey kendi eylemlerinden ve refahından sorumludur. Bu bağlamda sosyal eşitsizlik ve işsizlik, hastalık vb. sorunlar bireylerin kişisel başarısızlıklarına bağlanmakta, sistemle ilişkili görülmemektedir (Harvey, 2015:73). Neoliberalizmin kendine has “zekası” burada kendini göstermektedir (Han, 2019:16). Foucault’nun perspektifinden neoliberal yönetimsellik, toplumsalın ekonomikleşmesi sayesinde yeni bir “toplumsal topografya” (Lemke, 1997: 253) inşa etmektedir. Dolayısıyla da toplum ve birey sürekli piyasa mantığına göre şekillenme baskısı altındadır.

Bauman ve Bordoni’ye (2017:29) göre neoliberal akıl, devletin sosyal işlevlerini piyasa mekanizmalarına devrederek sorumluluğunu ortadan kaldırır; onun geleneksel ayrıcalıklarından vazgeçmesini sağlar ve bu ayrıcalıkların peyderpey özelleştirmesine yönelir. Bunun bir sonucu, devlete ait olan sorumlulukların çoğunu özel sektöre devreden bir devlet, “yönetme iddiasında olan ama sorumlu olamayan” bir devlettir. Süreçte ortaya çıkan toplumsal ve bireysel sorunlar demokratik süreçler üzerinden siyasi aktörlerin ve hükümetlerin gündemine gelse de dünyada genel eğilim devletlerin hayalet şirketler gibi kamu hizmetinin yürütülmesinden doğacak sorumluluk ve yükümlülüklerden kaçması yönündedir (Crouch,2016:45). Geniş kitlelerin sorunların kaynağını kendi bireysel yetersizliklerinde veya başarısızlıklarında gören bu düşünce sistemlerin görünmez el üzerinden mutlu düzen vaadinin gerçekleşeceğini kitlelere benimsetmekte zorlanmamıştır. Yurttaşların demokratik seçim ve siyasal sistem üzerinden yönetime, yönetiminde sözleşmeler hukuku üzerinden özel hizmet işletmelerine bağlı olduğu sistemde hükümetler demosun karşısında genel politikalardan sorumlu olmakta ancak somut uygulamalarda sorumluluk üstlenmemektedir (Crouch, 2016:97). Ayrıca neoliberal pratiklerin, kendi bünyesinde barındırdığı ve aralıklarla patlak veren mali krizler sonrası yaşanan yıkıcı krizler (Gökce, 2011:108) birçok ülkede eşitsizliğin derinleşmesine, yoksullaşmanın ve güvensizliğin artmasına ve böylece devlet-birey bağının zayıflamasına ve demokrasi açığına yol açmaktadır.

Açıklamalar, neoliberalizmin devletin, sosyal ve gündelik yaşamın tüm alanlarının en ince noktaları üzerinde kontrol gücünü oluşturmasını talep ettiğine

işaret etmektedir. Bu bağlamda neoliberal yönetim tarzı, devlete ekonomik, sosyal, güvenlik (cezalandırma politikası) ve kültürel alanda aktif rol atfederek piyasa mantığının ve kurallarının uygulanması perspektifine dayanmasından dolayı “hukukun üstünlüğü üzerinde aşındırıcı bir etkide” bulunmaktadır (Brown,2011:116). Sosyal alanda ise devlet, kendisini refah faaliyetlerinden elini çekmekte, sosyal yardımı özel kişi ve kuruluşlara terk etmekte ve ihtiyaç sahiplerinin etik davranışını reforme etme ve yaşam biçimlerini kültürel telkin, bürokratik denetim ve maddi olarak dayanışma ve dayanma çağrıları ile yeniden düzenlemeye çalışmaktadır (Wacquant, 2016:195). Neo-liberal devletler ve bireyler birbirine benzer şekilde kârlılık, sermaye kazancı ve verimlilik ölçütlerine yani hem hukuk hem de yönetim üzerinde normatif bağlayıcılığı olan diğer ilkeleri gölgede bırakan ölçütlere göre değerlendirilip yapılandırılmakta; bunun sonucunda bireyler karmaşık ahlaki özneler olmaktan çıkarak, kendi değerini arttırmak üzere kendine yatırım yapan birer girişimciye dönüşmektedir (Brown,2011:116).

Dardot ve Laval da (2012) neoliberalizmin getirdiği en önemli yeniliğin, ne liberalizmi yeniden temellendirme teşebbüsü, ne de devletin yok olması değil, dünya çapında piyasa düzeninin yeni bir yönetim tarzı olarak kurumsallaşmasının hukuksal ve politik altyapısını oluşturmak olduğuna işaret etmektedir. Lemke (2000) de, neoliberalizm kapsamında devletin dönüşerek yeni bir biçim aldığını ve geleneksel işlevlerinin ötesinde yeni işlevler üstlenerek çok daha fazla genişlediği ve etkinleştiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak; neoliberal yönetimsellik anlayışının devletin küçültülmesine ya da çözümlenmesine yol açmaktan ziyade bizzat devletin altyapısal iktidarını genişletmesine ve böylece gücünü arttırmasına hizmet ettiği görülmektedir. Neoliberalizm ekonomik değerlerden, pratiklerden, ölçüm sistemlerinden oluşan belli bir söylemi toplumsal yaşamın tüm alanlarını içine alacak şekilde genişleten bir yönetim tarzına bürünen “bir akıl düzeni”dir (Brown, 2018:36). Dolayısıyla neoliberalizmin farklılığı, yeni bir yönetim tarzı olarak devleti, toplumu ve bireyleri piyasa modeli kapsamında homo oeconomicus olarak yeniden yapılandırıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Neoliberalizm, “stratejistsiz bir strateji” (Dardot ve Laval, 2012:248) oyunu sonunda, çağdaş kapitalizmin akli ve dünya çapında yeni bir norm haline gelmiştir.

3. DEVLETİN İKİ YÜZÜ

Devlet ne geri çekiliyor ne de devletin içi boşaltılarak etkisizleştiriliyorsa, o zaman devletin yeniden inşasını nasıl anlamak ve açıklamak gerekir? Wacquant (2016) bu sorunun cevabının Bourdieu'nun (2015) düşüncelerinde saklı olduğunu söylemektedir. Bourdieu'ya göre devletin çapı, sınırları, görevleri aldığı şekil tarih boyunca değişime uğramaktadır. Bunun sonucu da devlet kavramı ile neden bahsedildiği tam olarak bilinmemektedir (2015:18). Bourdieu, modern devlet tanımında esas alınan Max Weber'in tanımının daha çok maddi iktidar boyutu üzerinde odaklandığını belirtir ve "simgesel şiddet" terimini Weber'in tanımına ekleyerek devlet tanımını genişletir (1995: 107). Buna göre devlet, meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeline elinde bulunduran iktidar alanıdır veya sahasıdır (2015:18). Bourdieu sembolik iktidara özel bir yer ayırmaktadır. Zira Bourdieu açısından "devlet sembolik iktidarın merkez bankasıdır" ya da "sembolik iktidarın dağılımının tescillendiği yerdir" (Wacquant, 2007). Devlet iktidarını ele geçirmek için seçkinler ve sermayedarlar arasında sürekli bir mücadele vardır. Dolayısıyla devlet bir yandan "sembolik iktidarı" kullanmaktadır, diğer yandan ise bir "mücadele bölgesi"dir. Devletin bu şekilde kavramlaştırılması, "devleti yekpare bir varlık olarak gören anlayıştan" kurtulmayı sağlamaktadır. Wacquant (2007) "yekpare devlet algısı" yerine, "kamusal hizmetlerin tanımı ve dağıtımını" uhdesine alan kurumlar olarak "bürokratik saha" kavramının kullanılmasını önermektedir. Zira "bürokratik saha", neyin mümkün ve neyin imkânsız olduğunu ve nelerin de ihtimal dahilinde olup olmadığını alanını belirlemektedir. Bu imkanları da harekete geçirecek olan aktörlerdir ve bu aktörlerin kendileri devlet tarafından ortaya çıkarılmaktadır. Saha¹ kavramı, Bourdieu'nun düşüncesinin Swartz'ın (2018) deyişiyle "üst-kurumsal" boyutunu yansıtmaktadır (2018:169). Zira saha kavramının ayrıcalıklı özelliği, "devletin ne olmadığını" ortaya koymasındır (Wacquant, 2016:196). Başka bir deyişle saha kavramı, kamu hizmetleri ve mallarının, bilginin, düşüncenin ya da statünün üretildiği, dağıtıldığı ve aktörlerin bu farklı sermaye türlerini ve yönetme hakkını ele geçirmek için verdikleri mücadelede birlikte sahip oldukları konumlarını ifade etmektedir (Swartz, 2018:167). Kamu mallarının tanımı ve dağıtımına yönelik mücadele hiçbir zaman

¹ "Saha", İngilizce "field" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. "Field" kelimesinin Türkçe karşılığı olarak bazı kaynaklarda "alan", bazılarında ise "saha" terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Burada her ikisi de kullanılmaktadır.

bitmeyecektir ve bu mücadele “kaynak dağılımının ve prestij hiyerarşisinin” yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Mücadele üzerinde hüküm verme gücüne sahip olan tek aygıt ise devlettir. Zira devlet öznelere ve nesnelere kim ve ne oldukları konusunda karar vermeyi sağlayan kategorilerin neler olduğunu belirleme hakkına sahip olan tek aygıttır ve bu hakkını ya da otoritesini de genelde yasa aracılığıyla kullanmaktadır. Ayrıca devlet, mücadelenin söz konusu olduğu tek alan ya da saha da değildir. Bürokratik saha, iktidar alanı içinde kendisini sürekli yeniden konumlandırmak zorundadır (Bourdieu, 2015). Zira bürokratik saha, neyin mümkün ve neyin imkânsız olduğunu ve nelerin de ihtimal dahilinde olup olmadığının alanını belirlemektedir.

Bourdieu (2015:127) bugünkü devletin kendi bünyesinde iki güç mücadelesinin var olduğuna ve yöneten-yönetilen arasında yüzyıllarca süren mücadelenin sonucunda modern devletin iki farklı çehresi olan janus başlı bir hibrit devlet olduğunu belirtir. Bu mücadele de esasında bürokratik sahanın “sağ ve sol el” (Wacquant, 2016:196) mücadelesidir. Sağ el, insanları disipline ve kontrol eden ve devletin kaynaklarını yöneten eldir. Hapishane ve hastane, ordu, polis bu kategoriye girmektedir. Buna karşılık devletin “sol eli”, insanlara yardım eden ve onları koruyan-kollayan eldir. Bu el, temel kamu hizmetini (sağlık, eğitim vs.) sunan kurumları kapsamaktadır. Wacquant’a göre neoliberalizmde sağ el sol eli kontrol etmeye ve hatta bertaraf etmeye çalışmaktadır (Wacquant, 2007:2). Başka bir deyişle, neoliberalizm kamu fikrine karşıdır ve bu nedenle her türlü kamu hizmeti sunan kurumlarının özel sektöre devrini şart koşmaktadır. Çünkü devletin varlık sebebi ve görevi sadece ekonomik büyümeyi sağlama, küresel rekabet edebilirlik düzeyine ulaşma ve uluslararası derecelendirme kuruluşlarında yüksek bir kredi puanına erişebilme ve bunu korunmaktan ibaret hale gelmiştir (Brown, 2018: 48). Bu çerçevede para birimlerinin değer kaybetmesini önlemek ve dış borçların ödenmesini sağlamak için toplumun genelinin refahını feda edildiği çok sık karşılaşılan bir durumdur. Çünkü neoliberalizmin işleyiş mantığı, kârın bireyselleştirilmesi, zararın toplumsallaştırılması yönündedir.

Bourdieu (2015), toplumda eşitsiz güç ilişkilerinin mevcut olduğunu, bunun ise elitler tarafından tanımlandığını ve çoğu zaman bu durumun manipüle edilerek dışlanmışlar lehine kullanıldığı algısı oluşturulduğu, gerçekte ise elitlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Kısacası, elitler kendi öznel

çıkarlarını toplumun genel çıkarıymış gibi sunmakta ve bunu da devleti kullanarak hayata geçirmektedirler. Buna göre devlet, tepede seçkinleri destekleyen, koruyan ve özgürleştiren rolü oynamaktadır; devlet burada yeterince maddi ve kültürel sermaye sahibi olanlara her türlü kaynak aktararak imkan ve fırsatlarını genişletmektedir. Buna karşılık toplumda yeterli maddi ve sosyal sermayeye sahip olmayan, görevini/iş yerini her an kaybetme korkusu yaşayan, dışlanmışlık ve ezilmişlik duygusu nedeniyle dengesini kaybetmiş bulunan aşağıdakilere yönelik ise oldukça cezalandırıcı ve sınırlandırıcı olarak davranmaktadır (Bourdieu, 2004). Dolayısıyla mevcut neoliberalizm, Wacqaunt'ın kelimeleriyle, yönetenler tarafından adeta kutsanan 'bırakın yapsınlar-bırakın etsinler/Laisses-faire' söyleminin ruhuna karşılık gelirken, toplumun geri kalanlarını, özellikle de alt tabakada yer alanları ise "paternalist" ve acımasız bir şekilde kontrol etmektedir (2016:198). Başka bir deyişle, neoliberalizm toplumda eşitsizliği yeniden üretmek pekiştirmektedir. Nitekim Bourdieu neoliberalizmi, iktidar sahiplerinin toplumu piyasa mantığına göre yeniden yapılandırmak için yukarıdan aşağıya dayattıkları bir proje olarak tanımlamakta ve onun ekonomiyi toplumsal gerçekliklerden kopardığını belirtmektedir (1998).

Sonuç olarak; Neoliberalizmin devlet olmadan gelişmesi, ama tersinden de artık neoliberalizm olmadan devletin sorunsuz bir şekilde varlığını sürdürmesi mümkün gözükmemektedir. Devlet, merkezi, ana dönüştürücü ve döndürücü konumundadır.

4. GÜÇ YOĞUNLAŞMASI

Foucault'ya göre modern toplum, özgürleştirici olduğu kadar disipline edicidir; bu bağlamda da bireylerin titizlikle imal edildikleri bir gözetim ya da panoptik toplumdur. Panoptik toplum, "azın çoğunluğu" sürekli gözetim altında tuttuğu bir iktidar biçimidir. Bu toplum tipi insanları belli mekanlara kapatıp mekanları kuşatmak suretiyle görünmeden gözetleyerek kendine tabi kılmaktadır. Foucault neoliberal toplumun bireylerin titizlikle imal edildiği bir gözetim ya da disiplin toplumundan başka bir şey olmadığını söyler (2006: 64).

Foucault'ya göre disiplin edici iktidarın "temel işlevi, terbiye etmektir". Disiplin bireyleri oluşturur ve onları hem nesne hem de kendi pratikleri için bir araç olarak kullanan özel bir iktidar tekniğidir" (2006: 272). Bireylerin itaat

yoluyla gözetim araçlarını yeniden üreterek ve normalleştirici yaptırımları tekrarlayarak önceden belirlenmiş davranış biçimlerine göre davranmalarına sağlamada söylem, merkezi bir role sahiptir. Normalleştirme, bireylerin toplumsal yaşamlarında benimsemeleri gereken bazı davranış biçimlerinin “hegemonik” bir biçimde benimsenmesine gönderme yapmaktadır (Hope, 2018:66-67).

Bauman (2001), panoptikon’un oluşum içinde olan bir toplumun “düzen fabrikaları” olarak işlev gören okullar, fabrikalar, hapisaneler, akıl hastaneleri vb. pozitif ve üretken bir disiplin edici iktidarı temsil ettiğini belirtmektedir (2001:145). Dolayısıyla üretken bir iktidar ya da söylem, sınır çizen, dağılımı yapan ve farklılaştıran düzenleyici güçler olarak işlev görmektedir. Bu iktidarın başarısı da gözlem, cezalandırma ve normalleştirici söylemler gibi araçlardan kaynaklanmaktadır (Foucault, 2007: 106). İktidarın toplumu gözetim altında tutabilmesinin başlıca yolu, onlar hakkında bilgi sahibi olmaktan geçmektedir. Bu nedenle de devlet yönetimi altındaki bireyler hakkında, bilimsel bilginin ötesinde her türlü bilgiyi toplamaya ve kayıt altına almaya çalışmaktadır (Foucault, 2003:244). Zira bilgi “hiyerarşidir” ve bunun tepesinde devlet yer almaktadır. Bu nedenle de bilgiye sahip olan iktidarın da sahibidir (Foucault, 1980:131). Hal böyle olunca neoliberal devlet, toplumsal alanın tamamına girme ve nüfuz etme çabası içerisindedir.

Neoliberalizm kendini bireyler üzerinde baskı kurarak ya da zor kullanarak değil bireylere belli öznellik alanlarının açılması sayesinde kendi rızalarıyla benimsemelerini sağlamaktadır. Zira bireyler itaat yönünde eğitilmişlerdir. Bireyler gözetim toplumunda sürekli kendi ve diğer insanların davranışlarını gözetlemektedirler; bu sayede hangi davranışların uygun hangilerinin uygun olmadığı hakkında bir kanaat sahibi olmaktadırlar. Uygun kabul edilmeyen davranışlardan kaçınarak normalleşme sürecine de katkı yapmaktadırlar. Foucault’da gözetim ve denetime dayalı disiplin, bedeni ve ruhu kontrol etmeye yarayan bir anahtardır. Görünürlük alanına tabi kılınan ve gözetlendiğinin farkında olan kişi iktidarın baskılarını kendi kendine uygular (Foucault, 2006: 254). Dolayısıyla gözetimin ağırlığını üzerinde hisseden herkes, sürekli gözetlendiği hissiyle bu durumu öyle içselleştirir ki kendi kendini gözetlemeye başlar ve böylelikle kendi davranışları üzerinde kendini denetleyen bir otokontrol oluşturur (Foucault, 2012: 95). Bu bakımdan Foucault’ya göre iktidar işleyişinde gözetleme,

cezalandırmadan daha etkili ve daha verimli bir tekniktir (Foucault, 2012:23). Bu şekilde de neoliberalizmin öngördüğü toplum ve birey, disiplin yoluyla kendiliğinden oluşmaktadır.

Bauman (2003 ve 2010), dijitalleşen dünyada panoptikonunun artık geçersiz olduğunu belirterek panoptikom yerine sinoptikon kavramını önermektedir. O'na göre akışkan modern dünyada gözetim, yeni şekillere bürünmüş ve azın çoğunluğu izlediği panoptikondan “çoğunluğun azı” izlediği sinoptikona doğru kayış göstermektedir. Başka bir deyişle, gözetim ya da görme panoptikondaki gibi tek bir merkezden gerçekleşmez. Teknikler çeşitlenmiştir, buna bağlı olarak bakış da parçalanır. Buna rağmen bireyin disiplin altına alınmasına devam edilir, ancak yekpare bir inşa süreci söz konusu olmaz.

Han (2019) ise, teknolojik değişimlerle birlikte “gözetim toplumu”nun doğasının değiştiğini; bu bağlamda toplumun “disiplin toplumu”ndan “kontrol toplumu”na doğru evrildiğini belirtmektedir. Bu nedenle Han açısından Foucault'nun biyopolitikası geçerliliğini kaybetmiş, yerini bireyi gizliliğe yer bırakmayacak şekilde kuşatan “dijital panoptikon” almıştır. Dijital panoptikon'da beden disiplin ya da terbiye edilmesi değil, hislerin, arzuların, zihnin kontrolü söz konusudur. Dijital toplumda iktidar tekniklerinin hedefi beden değil, zihindir (2019: 29-39). Han'ın psikopolitikasında beden, üretim sürecinde doğrudan yerini almayarak daha çok estetik optimizasyonun konusu haline gelmiştir. Han'a göre, Foucault'nun modern döneme özgü “öğrenmeye yatkın beden” yaklaşımının günümüz dünyasında artık yeri yoktur. Beden, spor salonları ve cerrahi yöntemlerle estetik görünüm alan şekle bürünmüştür. Böylelikle beden, bedensel optimizasyonla birlikte pazarlanacak ve sömürülecek bir ekonomik kaynak haline almıştır (Han, 2019: 33). Foucault'nun disiplin iktidarının biyopolitikası, zihin ve ruh yerine bedene odaklanır. Bu nedenle de iktidarına özgü biyopolitik iktidar, bireylerin “ruh”unu sömüren neoliberal döneme hitap etmemektedir (Han, 2019; 18-21).

Han'a göre içinde yaşadığımız neoliberal çağda katı disiplin yöntemleri ile birey üzerinde baskı kurmak mümkün değildir. Buna karşılık ona özgürsün hissi verilerek gönüllü bir şekilde şeffaf olması ve özelliğini paylaşması beklenir. Zaten birey de kendi rızasıyla şeffaf olmaya çaba gösterir. Bu şekilde de disiplin toplumu ile kontrol toplumu arasındaki fark kendiliğinden belirginleşir. İktidar, disiplin

toplumunda zor ve üretim üzerinden işlerken, kontrol toplumu şeffaflık üzerinden işler. Şeffaf toplum da birey kendi kendini gönüllü ifşa eder ve böylelikle iktidara teslim olarak kontrol edilmesini sağlar.

Kısaca; Her ne kadar gören ve görülen ilişkisi değişmiş olsa da, gören olarak devletin ya da iktidarın toplumsal ilişkileri ve bireyi inşa etmedeki etkinliğinde bir azalma söz konusu değildir. Devlet, toplumu ve bireyi disiplin altına almaya devam etmektedir. Bu ise zorla ya da baskıyla değil artık daha çok gönüllük temelinde gerçekleşmektedir. Dijitalleşme de iktidarların toplumu ve bireyleri kendilerine tabi kılmalarını kolaylaştırmaktadır.

5. NEOLİBERALİZMİN İNSANA BAKIŞI

Neoliberalizmde homo economicus bir mübadele ve çıkar figürü değildir. Daha ziyade mübadelenin yerini rekabet, eşitliğin yerini eşitsizlik ve emeğin yerini insan sermayesi almıştır. Brown'un ifadesiyle neoliberal homo economicus, "kendi rekabet konumunu güçlendirmeye ve değerinin bilinmesini sağlamaya çalışan insan sermayesi biçiminde şekillenmektedir" (2018:41). İnsan sermayesi biçimindeki homo economicus hayatının tüm alanlarında kendi pazar değerini arttırmaya yöneliktir ve bunu da kendi kendine yatırım yapma ve yatırımcı çekme pratikleriyle gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda neoliberalizm, insanı insan sermayesi olarak yeniden inşa eden bir süreçtir.

Neoliberal rasyonalitede piyasaya modeline uygun olarak çıkarlarının peşinde koşan bireylerin yerini, kendi kendisine yatırım yapan sorumlulaştırılmış özneler almıştır (Aksu, 2015:77). Bu bağlamda ekonomik özne doğuştan gelen değil inşa edilen bir süreçtir. Piyasa da daha önce ifade edildiği gibi homo economicusun kendi kendisini oluşturma süreci olarak, bireyin nerede nasıl davranması gerektiğini öğrendiği, kendini eğittiği ve kendi kendini disipline ettiği öznel bir süreçtir. Kısaca, neoliberal yönetim tarzında siyasi ve toplumsal olanın ekonomikleştirilmesi ile birlikte hem devletin hem de bireyin tanımı ve rolü değişmiştir. Devlet şirket, birey de sermayenin nesnesine dönüşmüştür. Sermaye olarak birey, "kendi kendisinin yaratıcısı" olan, kendine yatırım yapan, kendinden sorumlu ve diğer sermaye varlıkları karşısında değerini artırma peşinde koşan girişimci insandır. Girişimci insan tipolojisi hayatın tüm alanına sirayet etmiştir. May (2012) girişimcilik ilkesinin nasıl hayatın her alanında hâkim ilke haline

geldiğini neoliberal bir toplumda çocuk yetiştirme örneğinde aileyi sermaye, çocuğu da yatırım olarak nitelendirerek kapsamlı bir biçimde açıklar (bkz. May, 2012: 100; aynı şekilde Aksu, 2015:81-82; Özpolat, 2016).

Neoliberal yönetim tarzının, söylem ve kurumsal patriklerinin yeni bir insan figürü yarattığı açıktır. Bu da artık “kendi kendisinin yaratıcısı” olduğu bir insan figürüdür. Haliyle de girişimcilik, bireyi “kendi kendini inşa” eden ya da “kendi kendine yatırım yapan” insan sermayesi olarak biçimlendirmektedir (Dardot ve Laval, 2012: 278–279; Brown, 2018: 205). Bu bağlamda günümüzde her şey (meslek, bilgi arayışı, öğretim ya da üniversite, eş, sosyal ilişki vs.) sermaye gelişimine ya da insanın kendi sermaye değerini arttırmaya katkısı açısından değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle, sosyal yaşamda “yatırım getirisi” tek belirleyici kriter olmuştur. Artık hayatta kalmak ancak insanların kendilerinin değerlerini arttıracak şekilde dolaşıma sokmaları ile mümkündür. Bunun için kendisine bu sermayeyi sağlayacak, bireysel fırsatları genişletecek üniversiteler tercih edilmektedir. Günümüzde her şeyin ve bu kapsamda da bilginin, düşüncenin, öğretimin de sermaye olarak görülmesi nedeniyle üniversitelerin ve hayatın, sosyal ilişkilerin değerlendirilmesinde kar-zarar ilkesi tek belirleyici ilke haline gelmiştir. Haliyle de yatırım olarak görülen gençler ve sermaye olan aileler açısından artık önemli ve belirleyici olan yatırım getirisi, diplomanın değer katma ve işe yerleştirme oranıdır. Bu bağlamda maddi açıdan güçlü olmayan ve öğrencilerine derslerin dışında artı değer sunamayan üniversitelerinden elde edilen diplomalar kültürel ve ekonomik sermaye aracı olma özelliğini kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Bu durumdan da en fazla kamu üniversiteleri olumsuz etkilenmektedir. Bugün birçok üniversitelerin bazı alanlarda kontenjanlarının boş kalmasının temel nedeni de budur. Neoliberal rasyonalite nasıl demokrasinin, yönetimin, hukukun, toplumun, kurumların, mesleklerin anlamlarını yitirmelerine yol açıyor ise aynı şekilde üniversiteleri de değer kaybına uğratmaktadır. Neoliberal yönetim tarzı Üniversitelerin de, -her ne kadar varlık nedenleri ile hiç bağdaşmasa da-, artık ekonomikleştirilmesi ve şirketleştirilmesini zorunlu bırakmaktadır. Bu gerçeği kavrayamayan yöneticiler, kurumlarının çöküşüne adeta davetiye çıkarmaktadır.

SONUÇ

Neoliberal devlet, güçlenip genişleyerek yönetselleşmiştir yani ekonomikleşmiştir. Buna bağlı olarak da devlet kimlik ve davranış düzeyinde

siyasi figür olmaktan çıkarak finansallaşmış, şirket figürüne dönüşmüştür. Bunun sonucu devlet, her türlü sorumluluğu bireye ve pek çok işlevini özel sektöre veya sivil topluma terk ederek “yönetme iddiasında olan ama sorumlu olamayan” (Bauman ve Bordoni, 2017) bir yapıya dönüşmüş ve bu da başta demokrasi olmak üzere tüm kurumların içini boşaltmıştır. Dolayısıyla neoliberal dönemde geçerli olan yeni paradigma özgür ama aynı zamanda itaatkâr bir bireydir.

Devletin eğitim, sağlık vb. temel kamu hizmetlerini özel sektöre devrederek geri çekilmesiyle birlikte toplumda eşitsizlik, yoksulluk ve adaletsizlik artmıştır (Gilbert, 2008: 23). Bu durumda devlet, kurtarıcı olarak yeniden neoliberal politika ve söylemlere yönelmektedir. Bu ikilemi Harvey, “yaratıcı yıkım” olarak nitelendirmektedir (2006: 146). Devletler, neoliberalizmin “yıkıcı” boyutunu kontrol altında tutmak ya da dengelemek amacıyla yine neoliberalizmin yaratıcı yönünü destekleyici politika ve stratejiler geliştirerek uygulamaya koymak zorunda kalmaktadır. Birçok gelişmiş ülkede son yıllarda gözlemlendiği gibi “haşin bireycilik”in (Bauman, 2104:40) toplumun varlığı açısından ciddi bir tehdit haline gelmiştir. Neoliberalizmin toplum ile ilişkisini aslında neoliberalizmi bir yönetsel ve toplumsal proje olarak dolaşıma sokan başat aktörden biri olan o dönemki İngiltere Başbakanı Marget Thatcher’ın neoliberal rasyonalitenin mottosu haline gelmiş olan şu sözü “Toplum diye bir şey yoktur. Sadece tek tek erkek ve kadınlar... ve bunların aileleri vardır” (akt. Brown, 2018:116) neoliberalizmin toplumu yaklaşımını çok iyi özetlemektedir. Neoliberal rasyonaliteye göre toplum imkansızdır. Çünkü burada söz konusu olan toplumdaki, aileden ziyade sadece kendi bireysel değerini arttırmaya odaklanmış bir ekonomik insandır. Bunun sonucu da hiç kuşkusuz değerler toplumun hızla çözülerek aidiyet ruhunun kaybolması, öznellik ve özgürlük metaforu ile birlikte yalnızlık duygusunun yaygınlaşmasıdır. Neoliberal ekonomik insan modelinin ya da insan sermayesinin itici gücü, girişimcilik ve bu bağlamda başarı ve performanstır. Bu da bir toplumda sınıf ya da cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesin maruz kaldığı bir zor yaratmaktadır. Beden üzerindeki optimizasyon baskısı herkes için geçerlidir. Han (2019), neoliberalizmin Foucault bağlamında üretici güç olarak beden ile ilgilenmediğini, aksine “Psyche”nin farkına vardığını yani bedeni disipline edişin yerini zihinsel optimizasyona bıraktığını söyler (2019:32). Çünkü neoliberal toplum, artık bir disiplin toplumu değil performans toplumdur. Bu toplumda yapabilirsin söylemi geçerlidir. Disiplin toplumu bir olumsuzluk toplumdur. Oysa

performans toplumu olumlu ya da pozitif bir toplumdur. Han'a göre disiplin ve gözetim toplumun olumsuzluğu delileri, canileri yaratırken, performans toplumu depresif ve kaybedenleri yaratmıştır (2019:18) Bu toplumda birey, "kendi kendinin yatırımcısı" ya da "kendi kendinin girişimcisi" olarak kendisini kendisiyle mücadele eder halde bulur. Neoliberal iktidar, bireylerin zihinlerini okur ve bireylerin gönüllü olarak kendilerini düzene teslim etmesini ve optimize etmesini bekler. Bunu da doğrudan bireyi ele geçirerek, baskı uygulayarak yapmaz. Han'a göre neoliberalizmde özgür bireyin yerini tüketici bireyi aldığından bunu tüketimi en yüksek noktaya taşıyarak yapar (2019:18/35). Tüketim ve gösterme bireye özgürlük olarak görünür. Böylece de bireye özgürlük adı altında gönüllü, kendi arzusu ile her şeyini (kendini gösterme ve sunma) ifşa eder. Bu noktada kendini optimize etme ve tahakküm altına girme, özgürlük ve sömürü kaynaşır ve aynı şey halini alır. Bu açıdan neoliberalizm özgürlüğü sömürerek kendini yeniden üretir. Haliyle de neoliberal rasyonalitenin özgür bireyler inşa etmek istediği yanılsamadan başka bir şey değildir. Dolayısıyla öznellik ve özgürlük metaforu ile birlikte ruhsal tükeniş, yalnızlık duygusu kendini gösterir. Neoliberal rasyonalitenin dayattığı yalnızlıktan ve anomilikten (akisyete bozukluğu, depresyon) kurtulmak için kişi, "(...) öznellik ruhuyla, kendini yücelterek, kendisini kamusal onay piyasasında" (Bauman ve Bordoni, 2017:108) sürekli "görünür" kılmaya çalışmaktadır. Çünkü önemli olan başkaları tarafından kabul edilme, onaylanmadır. Bu da ancak kamusal alanda "görünür" olmak ile mümkündür. Kişiler bu amaçla sürekli başkalarının sesi üzerinden kendi seslerini duyurmak, gösteri yapmak, dikkati çekmek, merak ve ilgi uyandırmak ve böylece hayatta kalmak için gerekli olan "görünürlüğü" sağlamaya ve her kamusal fırsatta harcaabilir olmaya çalışmaktadırlar (Bauman ve Bordoni, 2017:108). Bu da toplumda biraradalık ruhunun zayıflamasına ve çözülmesine, psikolojik sorunların yaygınlaşmasına ve bu kapsamda özellikle de anksiyete bozukluğunun ve depresyonun hızla artmasına neden olmaktadır.

Bourdieu'ya göre neoliberal ideoloji gücünü bir çeşit "Sosyal-Darwincilik"ten almaktadır (2015:55). "Sosyal-Darwincilik" bürokratik saha içindeki elitlerin "kazanılan olmanın kutsiyeti" (2015:131) anlayışıyla herkesin herkesle mücadelesine işaret etmektedir. Neoliberal stratejinin temelinde bir yeteneklilik felsefesi yatmakta, yetenekli olanlar iktidarı tekeline almakta, yönetmekte ve iş sahibi olmaktadır. Buna karşılık yetenekli olmayanlar işsizlerdir. Bu durum tüm toplumlar için aynı şekilde geçerlidir. Bugün iktisadi açıdan en geniş toplumlarda

yoksulluk giderek artmakta, gelir eşitsizliği yaygınlaşmakta ve pekiştirmektedir. Neoliberal yönetimsellik çerçevesinde devletin dönüşmesi, şirketleşmesi ve buna bağlı olarak sosyal alandan çekilmesi sonucu neoliberalizmin olumsuz etkilerine çözüm üretecek mekanizmalar ortadan kalkmaktadır.

Sonuç olarak; neoliberal yönetimselliğin karakteristiği politik ve toplumsal alanının ekonomikleşmesidir. Artık ekonomi temel düzenleyici ve yönlendirici ilke olmuş; bu da devletin sosyal alanı terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Devletlerin neoliberal değerler üzerinden işleyen ve kurumsallaşan küresel sisteme entegre olma çabaları bundan böyle de devlet ile toplumu sıklıkla karşı karşıya getirme riski taşımaktadır. Bu risk özellikle bu sistemi uygulamak zorunda bırakılan; kendi toplumsal, ekonomik ve siyasal gerçekliği üzerinden çözüm üretme ve uygulama kapasitesinden yoksun devletlerde daha da artmaktadır. Bu nedenle her devletin kendi tarihsel ve toplumsal koşullarını dikkate alarak neoliberalizmin yıkıcı etkisini azaltmak amacıyla toplumsal dayanışmayı artırıcı, devlet-toplum-birey ilişkisini güçlendirici, bireyi ve toplumu destekleyici kurumsal yapıların işlevsel kılınmasına yönelik politika ve stratejileri geliştirip uygulamaya koyması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, C. (2015). *Neoliberal Toplumda Öznellik*. Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (1), 66-89.
- Altvater, E. ve Mahnkopf, B. (1996). *Grenzen der Globalisierung. Ökonomie, Ökologieund Politik der Weltgesellschaft*.Münster.
- Bauman, Z. (1977). *Özgürlük* (V. Erenus, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Metis.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlâk Denemeleri*.(İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*.(İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*. (Abdullah Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2012). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. (Pelin Siral, Çev.) İstanbul: Habitus Kitap.

Bauman, Z. (2014). *Siyaset Arayışı*. (3. Basım). (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis.

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2016). *Akışkan Gözetim*. (E. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. ve Bordoni, C. (2017). *Kriz Hali ve Devlet*. (Y. Alogan, Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.

Bentham, J. (2008). *Panoptikon ya da Gözetim Evi*. Z. Özarslan ve B. Çoban, (Ed.), *Panoptikon - Gözün İktidarı* (Çev. Z. Özarslan ve B. Çoban, Çev.) (ss. 9-77). İstanbul: Su Yayınevi.

Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler*. (H.U. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık

Bourdieu, P. (2015). *Devlet Üzerine, College de France Dersleri (1989-1992)*. (Aslı Sümer, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (2004). *Der Staatsadel*. Konstanz.

Bourdieu, P. (1998). The essence of neoliberalism. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2021, <https://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>

Bourdieu, P., Wacquant L. ve Farage, S. (1994). Rethinking the State: On the Genesis and Structure of the Bureaucratic Field. *Sociological Theory*. 12, 1-18.

Brown, W. (2011). *Yükselen Duvarlar, Zayıflayan Egemenlik*. (Çev. E. Ayhan, Çev.) İstanbul: Metis.

Candeias, M. (2009). Krise, neuer Staatsinterventionismus und grüner New Deal, Eds. Mario Candeias/Rainer Rilling, *Krise, Neues vom Finanzkapitalismus und seinem Stat*, Rosa-Luxemburg Stiftung, Berlin, 10-37.

Candeias, M. (2008). *Finanzkrise und neuer Staatsinterventionismus*. Standpunkte, 1-10.

Çapar, S. (2015). *Neo-Liberal Dönemde Mülki İdare (Türkiye ve Fransa'da)*. Ankara: TİAV Yayınları.

- Crouch, C. (2016). *Post-Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Dardot P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Akli. Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dardot P. ve Laval, C. (2013). *The New Way of the World: On Neoliberal Society*. London: Verso
- Dolgun, U. (2004). *Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*. Yönetim Bilimleri Dergisi. (2)1, 55-74.
- Foucault, M. (1991). *Gouvernementality*. G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller. (Ed.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* (pp. 87-104) Chicago: Chicago University Press,
- Foucault, M. (1980). *The Will to Truth*. New York-London.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2004). *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. (2005). *Büyük Kapatılma -Seçme Yazılar 3*. (I. Ergüden ve F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi 1*. (H. U. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Bilginin Arkeolojisi*. (V. Urhan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015a). *Biyopolitikanın Doğuşu*. (A. Yayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015b). *Öznenin Yorumbilgisi: Collège de France Dersleri (1981-1982)* (F. Keskin, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gilbert, S. (2008). The U.S. Policy of Democracy Promotion in Latin America. Eastern Michigan University. Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021, <http://commons.emich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1147&context>.

Gökce, G. (2007). *Güçlü ve Zayıf Devlet Tartışmaları Bağlamında Türkiye*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Gökce, G. (2011). *Neoliberalizmin Krizi ve Yeni Devlet/Yönetim Modelleri Arayışları*. Türk İdare Dergisi, 471-472, 99-116.

Han, B-C. (2019). *Psikopolitika, Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis.

Harvey, D. (2006). *Neo-Liberalism as creative destruction*. Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 88(2), 145-158.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. A. Onacak). Sel Yayıncılık, İstanbul.

Hope, A. (2018). *Foucault, Panoptisizm ve Okul Gözetimi Araştırması*. Mark Murphy (Der.) *Sosyal Teori ve Eğitim*. (M. Korumaz ve Y.E. Ömür, Çev.) Konya: Eğitim Yayınevi.

Jessop, B. (2016b). *Neoliberalismen, kritischepolitische Ökonomieundneoliberale Staaten*, Biebricher, T. (Hrsg.), *Der Staatdes Neoliberalismus, Nomos Verlagsgesellschaft*. Baden-Baden, 123-151.

Jessop, B. (2016a). *Devlet, Dün, Bugün, Gelecek*. (A. Günay, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.

Lemke, T. (2000). *Neoliberalismus, StaatundSelbsttechnologien, Einkritischer Überblicküberdiegovernmentality Studies*. Politische Vierteljahresschrift 41, 31-47.

Lemke, T. (1997). *Eine Kritik der politischen Vernunft. FoucaultsAnalyse der modernenGouvernementalität*. Hamburg:Argument.

Lorey, I. (2013). *Yönetimsellik ve kendini güvencesizleştirme: Kültür üreticilerinin normalleştirilmesi üzerine*. (Ö. Çelik, Çev.) Skop Dergi, 4.

May, T. (2012). *Yeni Girişimciler: Foucault ve Tüketim Toplumu*. Cogito, 70-71, 96-105.

Oksala, J. (2012). *Devlet Şiddetinin Yönetimi: Foucault'da Siyasi İktidarın Yönetimsellik Olarak Yeniden Ele Alınması*. (İ. Oranlı, Çev.) Cogito, 70-71, 163-178.

Özpolat, G. (2016). *Foucault, Yönetimsellik ve Modern Devletin Soybilimi*. Felsefelogos 4 (63), 121-142.

Revel, J. (2012). *Foucault Sözlüğü*. (V. Urhan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Swartz, D. (2018). *Kültür ve İktidar, Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. (4. Basım) İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekelioğlu, O. (1999). *Michel Foucault ve Sosyolojisi: Toplumsal Öznenin Yokoluşu ve 'Ben'in Kuruluşu*. (İ. Sirkeci, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayınları.

Türk, B. H. (2017). *Michel Foucault'nun Machiavelli'i: Yönetimsellik Bağlamında Foucault'nun Machiavelli Okumasına Bir Bakış*. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 23, 37-56.

Volsky, D. (1987). *Neo-Globalization*. Moskow: NovostiPressAgency.

Wacquant, L. (Ed.) (2005). *Pierre Bourdieu and Democratic Politics: The Mysteries of Ministry*. Cambridge.

Wacquant L. (2016). *Der neoliberale Leviathan. Eine historische Antropologie des gegenwärtigen Gesellschaftsregimes*, Biebricher, T. (Hrsg.), *Der Staat des Neoliberalismus*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 183-203.

Wacquant, L. (2007). *Bourdieu ile Devleti Yeniden Düşünmek*. (A. Şaşmaz, Çev.) Birikim, Sayı 219.

Wahl, A. (2015). *Refah Devletinin Yükselişi ve Düşüşü*. (H. Ünal-B. Öztürk, Çev.) İstanbul: H2O Kitap.

